

Etika: Dodatok k prvej časti – O bohu

Z knihy B. Spinoza: *Etika*, Vydavateľstvo Pravda, 1986, preklad: Július Špaňár, str. 89-97
vedecký redaktor vydania *Etiky* – Teodor Münz

Vysvetlil som [v Prvej časti *Etiky*] prirodzenosť boha a jeho vlastnosti, totiž že nevyhnutne existuje, že je jediný, že je a koná jedine z nevyhnutnosti svojej prirodzenosti, že je slobodnou príčinou všetkých vecí a akým spôsobom ňou je, že všetky veci sú v bohu a závisia od neho tak, že bez neho nemôžu ani byť, ani sa nedajú chápať, a napokon že všetky veci boli bohom predurčené, nie však na základe absolútnej ľubovôle, ale na základe absolútnej prirodzenosti boha čiže jeho nekonečnej moci.

Ďalej kedykoľvek sa mi naskytla príležitosť, usiloval som sa odstraňovať predsudky, ktoré by mohli prekážať správne- mu pochopeniu mojich dôkazov. Ale keďže ešte stále ostáva nemálo predsudkov, ktoré mohli a môžu takisto — ba dokonca do značnej miery — brániť ľuďom, aby pochopili argumenty v tej nadväz- nosti, v akej som ich vyložil, pokladal som za vhodné podrobiť ich rozumovému skúmaniu. A pretože všetky predsudky, ktoré sa tu podujímam dôkladne prebrať, závisia od tohto jedného, totiž že všetci ľudia predpokladajú, že všetko v prírode pôsobí tak účelne ako oni, ba dokonca po- kladajú za isté, že sám boh vedie všetko k nejakému určitému cieľu — tvrdia totiž, že boh vytvoril všetky veci pre človeka

a samého človeka preto, aby ho uctieval —, preto sa tu chcem zaoberať najprv týmto predsudkom, a to tak, že najprv budem skúmať, prečo sa väčšina ľudí uspokojuje s týmto predsudkom a prečo majú všetci prirodzený sklon v ňom zotrvať. Potom ukážem jeho nesprávnosť a napokon ako z neho vznikli predsudky o *dobre* a *zle*, *zásluže* a *hriechu*, *chvále* a *hane*, *poriadku* a *zmätku*, *kráse* a *škaredosti* a iných ve- ciach tohto druhu.

Pravda, tu nie je na mieste vyvodzovať tieto predsudky z ľudskej mysle. Tu bude stačiť, ak si vezmem za základ to, čo každý musí uznať, totiž že všetci ľudia prichá- dzajú na svet, nepoznajú príčiny vecí, no všetci dychtia hľadať to, čo je pre nich užitočné, a sú si toho dobre vedomí. Z týchto dvoch predpokladov vyplýva po prvé, že sa ľudia domnievajú, že sú slobodní, keď- že sú si vedomí svojich chcení a svojich pudov, ale ani vo sne im nepríde na um, že sú príčiny, ktoré vyvolávajú ich túžby a pudy, pretože tieto príčiny nepoznajú. Po druhé z toho vyplýva, že ľudia robia všetko na nejaký účel, totiž pre úžitok, po ktorom túžia. Tým sa stáva, že vždy chcú poznať iba účelové príčiny už da- ných vecí, a len čo sa ich dozvedia, sú spo- kojní; pretože nemajú už nijakú príčinu klásť si ďalšie otázky. Ak sa však nemôžu

dozvedieť o tých príčinách odinakiaľ neostáva im nič iné, ako obrátiť sa na seba samých a premýšľať o účeloch, ktoré ich determinujú na podobné veci, a tak podľa svojho spôsobu myslenia nevyhnutne posudzujú spôsob myslenia druhých. Keďže potom nachádzajú v sebe a mimo seba dosť prostriedkov, ktoré sú im, a nemálo, na úžitok, ako napríklad oči na pozerať, zuby na hryzenie, rastliny a zvieratá na výživu, slnko na svietenie, more na živienie rýb, nazdávajú sa, že všetky veci v prírode sú len akýmiśi prostriedkami na ich vlastný úžitok. A keďže vedia, že si tieto prostriedky sami nevytvorili, ale ich len našli, majú prečo veriť, že existuje niekto iný, kto ich pripravil im na úžitok. Keď veci začali pokladať za prostriedky, nemohli veriť, že vznikli samy od seba, ale podľa prostriedkov, ktoré si zvyčajne sami pripravujú pre seba, museli usúdiť, že existuje nejaký usmerňovateľ či nejakí usmerňovatelia, obdarení ľudskou slobodou, ktorí sa im postarali o všetko a urobili všetko im na úžitok. A takisto podľa svojho duchovného ustrojenia museli usudzovať aj na ich ustrojenie, hoci o ňom nikdy nič nepočuli, a tak dospeli k záveru, že bohovia spravujú všetky veci na úžitok ľudí, aby si ich tým zaviazali a aby ľudia zasa ich mali v čo najväčšej úcte. Tak sa stalo, že si každý človek podľa svojho ustrojenia vymyslel rozličné spôsoby uctievania boha, aby ho boh miloval väčšmi než iných a spravoval celú prírodu na uspokojovanie jeho slepej žiadostivosti a nenásytnej lakomosti. Tak sa tento predsudok zmenil na poveru a zapustil hlboké korene v myšliach ľudí, čo bolo príčinou, prečo sa každý jednotlivec s najväčším úsilím snažil pochopiť účelové príčiny vecí a vysvetliť Ich. Ale kým sa usilovali dokázať, že prí-

roda nerobí nič nadarmo (t. j. nič, čo nie je ľuďom na úžitok), zdá sa, že dokázali iba to, že príroda a bohovia sú rovnako pomätení ako ľudia. Uvážte, prosím, až kam to nakoniec dospelo! Medzi toľkými užitočnými vecami v prírode museli nájsť aj nemálo škodlivých vecí, ako búrky, zemetrasenia, choroby atď. A tak usúdili, že k nim prichádza preto, lebo sa bohovia hnevajú pre krivdy, ktorých sa ľudia voči nim dopustili, a či pre hriechy, napáchané pri uctievaní bohov. A hoci tomu každodenná skúsenosť odporovala a na nespočítateľných príkladoch ukazovala, že užitočné a škodlivé veci rovnako a bez rozdielu postihujú zbožných i hriešnikov, predsa neupustili od zakoreneného predsudku. Pre ľudí bolo totiž ľahšie zaradiť tento jav medzi ostatné neznáme veci, ktorých úžitok takisto nepoznali, a takto zotrvať vo svojom danom stave nevedomosti, ktorý majú od narodenia, ako zbúrať celú túto fikciu a vymyslieť si novú. Preto pokladali za isté, že úsudok bohov ďaleko prevyšuje ľudskú chápacosť. Už len toto by bolo iste viedlo k tomu, že by pravda bola ostala ľudskému pokoleniu navždy skrytá, keby matematika, aj keď sa nezaobrá účelovými príčinami, ale len esenciami a podstatnými vlastnosťami určitých tvarov, nebola bývala ľuďom ukázala inú normu pravdy. Okrem matematiky možno uviesť aj iné príčiny (vymenúvať ich tu je zbytočné), ktoré spôsobili, že si ľudia uvedomili tieto všeobecne rozšírené predsudky a dospeli k pravdivému poznaniu vecí.

Týmto som dostatočne vysvetlil to, čo som slúbil objasniť na prvom mieste. Netreba veľa slov, aby som teraz dokázal, že príroda nemá nijaký vopred stanovený cieľ a že všetky účelové príčiny nie sú nič iné ako ľudské výmysly. Verím totiž, že to už

dostatočne vyplýva aj zo základných princípov a príčin, z ktorých tento predsudok, ako som ukázal, vznikol, aj z tvrdenia 16 [tvrdenia sú v Prvej Časti Etiky: „O bohu“], a z dôsledkov tvrdenia 32 a okrem toho zo všetkých tých tvrdení, ktorými som dokázal, že v prírode všetko postupuje podľa akejsi večnej nevyhnutnosti a najvyššej možnej dokonalosti. Jednako by som ešte k tomu dodal, že táto náuka o účelovej príčine stavia prírodu celkom na hlavu. Lebo to, čo je v skutočnosti príčinou, pokladá za účinok a naopak. Ďalej to, čo je prirodzene prvotné, robí druhotným a napokon to, čo je najvyššie a najdokonalejšie, robí najnedokonalejším. Lebo (obidva prvé prípady ponechávame bokom, pretože sú samy osebe jasné), ako je zrejme z tvrdení 21, 22 a 23, najdokonalejší je ten účinok, ktorý spôsobil bezprostredne boh, a čím viac sprostredkujúcich príčin nejaká vec potrebuje, aby sa vytvorila, tým je menej dokonalá. Ale keby sa veci, ktoré bezprostredne vytvoril boh, boli stali preto, aby boh dosiahol svoj účel, potom by nevyhnutne boli najdokonalejšie veci posledné zo všetkých, kvôli ktorým boli vytvorené predchádzajúce veci. Okrem toho táto náuka popiera dokonalosť boha. Ak totiž boh pôsobí s nejakým cieľom, nevyhnutne túži po niečom, čo nemá. A hoci teológovia a metafyzici robia rozdiel medzi potrebou a prispôbením, jednako priznávajú, že boh stvoril všetky veci kvôli sebe, a nie kvôli veciam, ktoré chcel stvoriť, pretože nemôžu uviesť nič, kvôli čomu by boh pred samým stvorením pôsobil okrem neho samého. A tak sú nútení priznať, že bohu sa nedostávalo vecí, túžil po nich a tak si chcel pripraviť prostriedky na ich dosiahnutie, ako je jasné samo osebe.

Nesmieme tu obísť ani to, že prívrženci tejto náuky, ktorí chceli ukázať svoj dôvtip tým, že pripisujú veciam nejaký účel, zaviedli nový spôsob argumentácie, aby odobrili túto svoju náuku, totiž zvedli to na našu nevedomosť, a nie na to, že to nie je možné. To ukazuje, že táto náuka skutočne nemala nijaký iný prostriedok argumentácie. Napríklad ak z nejakej strechy spadne niekomu na hlavu kameň a zabije ho, budú dokazovať, že kameň spadol, aby zabil toho človeka, takýmto spôsobom: Keby ten kameň nebol spadol preto, že to tak boh chcel, ako sa mohlo náhodou zbehnúť toľko okolností? (Často sa totiž naraz zbehne mnoho okolností.) Možno odpovieš: Stalo sa to preto, lebo fúkal vietor a ten človek mal tadiaľ cestu. Budú však namietat: Prečo fúkal vietor práve v tom čase? Prečo mal ten človek tadiaľ cestu práve vtedy? Keby si na to opäť odpovedal, že vietor sa zdvihol práve vtedy, lebo deň predtým ešte za tichého počasia sa začalo búriť more, a ten človek bol už skôr pozvaný na návštevu k priateľovi, opäť budú namietat, pretože vypytovanie nemá konca-kraja: Prečo sa však more búrilo? Prečo bol ten človek pozvaný práve v tom čase? A tak sa ďalej neprestanú pýtať na príčiny príčin, až kým sa neuchýlime k vôli boha, t. j. do azylu nevedomosti. Práve tak žasnú, keď vidia vnútornú stavbu ľudského tela, a pretože nepoznajú príčiny toľkého umenia, prichádzajú k záveru, že je vytvorené nie mechanickým, ale božím alebo nadprirodzeným umením a tak usposobené, aby jedna časť nepoškodzovala druhú. Preto sa stáva, že človeka, ktorý hľadá pravdivé príčiny zázrakov a usiluje sa pochopiť prírodné javy ako vedec a nie nad nimi žasnúť ako hlupák, pokladajú a všade vyhlasujú za kacíra a bezbožníka tí, kto-

rých prostý ľud uctieva ako vykladačov prírody a tlmočníkov bohov. Uvedomujú si totiž, že odstránením nevedomosti odstraňuje sa aj úžas, t. j. jediný prostriedok ich argumentácie a jediný prostriedok na zachovanie autority, ktorý majú. Ale o tomto bude už dosť, prejdem k tretiemu bodu, ktorý tu zamýšľam prebrať.

Keď si už raz ľudia nahovorili, že všetky veci, ktoré sa dejú, sa dejú kvôli nim, museli na každej veci pokladať za hlavné to, čo bolo pre nich najužitočnejšie, a ceníť si ako najhodnotnejšie všetko to, čo pôsobilo na nich ako najlepšie. Museli si teda vytvoriť také pojmy, ktorými by vysvetlili prirodzenosť vecí, ako je *dobro*, *zlo*, *poriadok*, *zmätok*, *teplo*, *chlad*, *krása* a *škaredosť*. A keďže sa pokladajú za slobodných, vznikli z toho ďalšie pojmy ako *chvála* a *hana*, *hriech* a *zásluha*. Tieto pojmy objasním neskôr, keď preberiem ľudskú prirodzenosť; tu stručne vysvetlím pojmy uvedené na prvom mieste.

Totíž ľudia nazvali všetko, čo prispieva k ich zdraviu a k uctievaniu boha, *dobrom* a opak toho *zlom*. Ale keďže tí, ktorí prirodzenosť vecí nechápu, ale si ich len predstavujú, túto predstavivosť pokladajú za rozum, pevne veria, že vo veciach existuje nejaký poriadok, hoci nepoznajú ani prirodzenosť vecí, ani svoju vlastnú. Ak sú totiž veci tak usporiadané, že si o nich môžeme ľahko utvoriť obraz, kedykoľvek si ich predstavujeme pomocou zmyslov, a v dôsledku toho sa na ne aj ľahko rozpačovať, nazývame ich *dobře usporiadanými*, v opačnom prípade ich nazývame *zle usporiadanými* alebo *zmätenými*. A keďže nám sú milé predovšetkým tie veci, ktoré si môžeme ľahko predstaviť, dávajú ľudia prednosť poriadku pred zmätkom, ako keby poriadok v prírode bol niečím, čo sa netýka našej predstavivosti. Tvrdia

tiež, že boh stvoril všetko podľa určitého poriadku, a tak nevedomky sami pripisujú bohu predstavivosť, ak dokonca nechcú tvrdiť, že boh, ktorý predvídaval predstavivosť u ľudí, usporiadal všetky veci tak, aby si ich ľudia mohli čo najľahšie predstaviť. Pravdepodobne ich nezazrazilo ani to, že je nekonečné množstvo vecí, ktoré ďaleko presahujú našu predstavivosť, a veľmi mnoho takých vecí, ktoré ju pre jej slabosť uvádzajú načisto do zmätku. No o tom už dosť.

Ďalej ani ostatné pojmy nie sú nič iné ako módy predstavovania, ktorými sa rozmanitým spôsobom podnecuje naša predstavivosť. A jednak ich nevedomí ľudia pokladajú za akési zvláštne atribúty vecí, lebo ako sme už spomenuli, veria, že všetky veci boli vytvorené len pre nich. A tak nazývajú prirodzenosť nejakej veci *dobrou* alebo *zlou*, *zdravou* alebo *zhnitou* či *skazenou*, podľa toho, ako na nich pôsobí. Napríklad ak pohyb, ktorý prijímajú nervy od predmetov vnímaných očami, prospieva zdraviu, tak predmety, ktoré spôsobujú tento pohyb, nazývajú ľudia krásnymi, kým tie, ktoré vyvolávajú opačný pohyb, nazývajú škaredými. A zasa tie predmety, ktoré dráždia zmysel prostredníctvom nosa, nazývajú *voňavými* alebo *zapáchajúcimi*, tie, čo spôsobujú prostredníctvom jazyka, *sladkými* alebo *horkými*, *chutnými* alebo *odpornými* atď., tie, čo prostredníctvom hmatu, *tvrdými* alebo *mäkkými*, *drsnými* alebo *hladkými* atď. A napokon o predmetoch, ktoré dráždia naše uši, sa hovorí, že vydávajú *hluk*, *zvuk* alebo *harmonický súzvuk*. Táto harmónia tak zmiatla ľudí, že veria, že sám boh sa teší z harmónie. Sú dokonca filozofi, ktorí sú presvedčení, že pohyby nebeských telies vytvárajú harmóniu.

Všetko toto jasne dokazuje, že každý usudzuje o veciach podľa ustrojenia svojho mozgu, alebo skôr že pokladá stavy svojej predstavivosti za samy veci. Preto nie div (aby sme aspoň zbežne poznamenali aj toto), že medzi ľuďmi vzniklo toľko rozporov, ako sa dozvedáme, z ktorých napokon vzniká skepticizmus. Lebo hoci sa ľudia po telesnej stránke v mnohom zhodujú, jednako sa len v mnohých veciach líšia. Preto sa často niečo zdá jednému dobré, druhému zlé, tomuto usporiadané, onomu zmätené, jednému príjemné, druhému nepríjemné. A tak je to aj v ostatných prípadoch, o čom tu nebudem hovoriť, jednak preto, že tu niet miesta, aby sme túto vec prebrali podrobne, a jednak preto, že ju všetci dobre poznajú z vlastnej skúsenosti. Všetci totiž hovoriajú: „Koľko hláv, toľko mienok!“ „Každý má dosť svojho rozumu!“ „Koľko chutí, toľko názorov!“ Tieto úslovia dostatočne dokazujú, že ľudia usudzujú o veciach podľa ustrojenia mozgu a že si veci skôr predstavujú, než im rozumejú. Keby im totiž rozumeli, veci by ich všetkých aspoň presvedčili, keď už nezískali, ako o tom svedčí matematika. Vidíme teda, že všetky pojmy, ktorými si prostý ľud zvyčajne vysvetľuje prírodu, sú iba módy našej predstavivosti a neukazujú nám prirodzenosť vecí, ale len uspošobenie našej predstavivosti. A keďže majú mená, ktoré znejú tak, ako keby označovali súcna existujúce mimo našej predstavivosti, ne-

nazývam ich súcna vytvorenými rozumom, ale predstavivosťou. Možno teda ľahko vyvrátiť všetky argumenty, ktoré sa proti nám hľadali v podobných pojmoch. Mnohí totiž argumentujú zvyčajne takto: Ak všetky veci nevyhnutne vyplynuli z najdokonalejšej prirodzenosti boha, kde sa potom v prírode vzalo toľko nedokonalostí, ako napríklad rozklad vecí, až kým úplne nezhnijú, mrzké veci, vzbudzujúce až hnus, zmätok, zlo, hriech atď. Ale ako som prv povedal, tieto argumenty sa dajú ľahko vyvrátiť. Dokonalosť vecí totiž treba posudzovať iba na základe ich vlastnej prirodzenosti a ich vlastnej moci. Veci nie sú viac alebo menej dokonalé preto, že lahodia alebo nelahodia ľudským zmyslom, alebo preto, že sú užitočné alebo škodlivé ľudskej prirodzenosti. A tým, ktorí sa pýtajú, prečo boh nestvoril všetkých ľudí tak, aby sa dali riadiť a viesť iba rozumom, odpoviem iba toľko: Zaiste mu nechýbala látka na stvorenie vecí od najvyššieho stupňa dokonalosti až po najnižší, alebo lepšie povedané, zákony jeho prirodzenosti boli natoľko všeobšahle, že stačili na stvorenie všetkého, čo môže byť chápané nejakým nekonečným rozumom, ako som to dokázal v tvrdení 16[v Prvej Časti Etiky: „O bohu“].

To sú predsudky, ktoré som tu chcel uviesť. Ak ešte ostávajú nejaké toho istého druhu, bude si ich môcť každý priemerne mysliaci človek uviesť na správnu mieru.*

* Spinoza tu podáva kritiku bežného náboženského a teologického antropomorfizmu, vyvodzujúc dôsledky z toho, čo povedal v tejto časti Etiky. Jeho kritika však zasahuje aj Descartove názory, ktoré boli ešte miestami poznačené antropomorfizmom. Spinozov boh sa takto stal už bohom filozofov a nie teológov, bohom, ktorý už z veľkej časti stratil vlastnosti náboženského, dualistického boha a stal sa predmetom špekulácie idealisticko-monistickej filozofie. V Spinozovom bohu ostali však ešte zvyšky dualizmu, zastúpené duchovným atribútom úplne odlišným od atribútu hmotného a rovnako priepastnou odlišnosťou medzi tvoriacou a stvorenou prírodou v každom atribúte, t. j. medzi atribútom a jeho módmí. (poznámka Teodora Münza – vedeckého redaktora prekladu Spinozovej Etiky).

Daniel Fischer: Priestory